ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 2, številka 2-3, april 1999 · ISSN 1408-2969

RECENZIJE

Borut Cerkovnik

Recenzija: Andrej Ule: Operationen und Regeln bei Wittgenstein: Vom logischen Raum zum Regelraum

Citiranje: Borut Cerkovnik, »Recenzija: Andrej Ule: Operationen und Regeln bei Wittgenstein: Vom logischen Raum zum Regelraum«, *Analiza: časopis za kritično misel* 2, št. 2-3 (1998): 176–180.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Andrej Ule
recenziral Borut Cerkovnik

OPERATIONEN UND REGELN BEI WITTGENSTEIN: VOM LOGISCHEN RAUM ZUM REGELRAUM

Peter Lang, Frankfurt am Main 1997

Kot pove že naslov knjige, Ule v njej prehodi pot od pojma operacije, ki ga je Wittgenstein razvil v *Logično filozofskem traktatu*, do pojma pravil, ki obvladujejo jezikovne igre Wittgensteinove pozne filozofije. Osnovna ideja, ki jo zastopa Ule, je, da gre – kljub razlikam – pri prehodu od operacij do pravil za kontinuiteto razvoja pojma. Enostavno povedano: pojem pravil Wittgensteinove pozne filozofije je nastal – če pri tem uporabim priljubljeno Uletovo sintagmo – z "mehčanjem" pojma operacije iz *Traktata*, ne da bi bilo pri tem izgubljeno tisto bistveno operacije. To bistveno pa se med drugim kaže predvsem v "načelni razliki med operacijami in vsemi čisto vzročnimi procesi". (str. 14)

Menim – tega vprašanja se bomo dotaknili še kasneje –, da je morda le treba poudariti, da so operacije že nek izraz uporabe pravil, tako da Wittgenstein – od *Traktata* do *Raziskav* – dejansko razvije uniformna (logična) *pravila*, po katerih se vršijo operacije, v gramatikalna *pravila*, ki v njegovi kasni filozofiji splošneje – pa vendar ne uniformno kot v *Traktatu* – določajo načine artikulacije jezika. Uletu se zdi pomembna še neka druga značilnost pravil, ki se po njegovem mnenju – v dejstvu, da mi tvorimo slike dejstev – izraža že v *Traktatu*: pravila so pogoj možnosti smiselnega jezika in smiselnega delovanja, zato Wittgenstein v svoji kasni filozofiji razume jezik kot socialno dejavnost, pravila pa kot tista, ki obvladujejo tako jezikovne igre kot oblike življenja, in zato predstavljajo bistvo človeške družbe. Razvoj te svoje teze, s katero zaključuje knjigo, ki jo obravnavamo, pa nam Ule obljublja v eni svojih prihodnjih razprav.

Jedro Uletove knjige *Operacije in pravila pri Wittgensteinu* tvorijo tri poglavja, ki jih razdeli še na podpoglavja, od katerih je vsako "opremljeno" še z izstočnicami [*Stichworte*], kar bralcu brez dvoma olajša orientacijo: Operacije v *Traktatu*, Sledenje pravilom v sintaktičnih sistemih, Kripke-Wittgensteinov paradoks sledenja pravilom.

V prvem od navedih poglavij Ule natančno opredeli pojem operacije, ki je za *Traktat* osrednjega pomena. Izpostavi njen nedejstven karakter in tri elemente, ki so vsebovani v njem: baza operacije, poljuben člen zaporedja form in rezultat uporabe operacije na poljubnem členu tega zaporedja. Ugotavlja, da je že v *Traktatu* implicirana težava, ki je bistvenega pomena za Wittgensteinovo kasno filozofijo: "Kako je neko pravilo (oz. neka operacija) sploh lahko določena?" (str.

21) To je osrednje vprašanje, na katerega odgovarja Uletova knjiga. Težava eksplicitne določitve pravil, ki ji vladajo, velja tudi za operacijo *N*, s katero je Wittgenstein v *Traktatu* izrazil splošno formo stavkov kot resničnostno funkcijo elementarnih stavkov. To je tudi razlog za različne interpretacije operacije *N* in ugovore proti njej, ki jih Ule podrobno obravnava. Čeprav je karakter operacij – in s tem tudi operacije *N* – idealen, pa po Uletovem mnenju operacije niso goli znaki za splošno formo rezultatov operacije, ampak so "operacije *dejanska delovanja z znaki*". (str. 39) Karakter operacije se namreč kaže v njeni aplikaciji. Čeprav moramo ta delovanja operacije v *Traktatu* razumeti zgolj v sintaktičnem in ne "pragmatičnem" smislu, pa gre vendar pri aplikacijah operacij – kar Ule eksplicitno pouarja – za "*delovanja po pravilih*"; v tem pa vidi zametek socialnega karakterja jezika, ki ga je Wittgenstein izpostavil v kasni filozofiji. To "socialnost" pa naj bi v svoji zgodnji filozofiji "zakril" z *voljo* solipsističnega subjekta.

Sedaj prihajamo do odločilnega vprašanja za kontinuiteto Wittgensteinove misli. Ule predpostavlja, da je Wittgenstein svoj pojem pravil razvil iz pojma operacije, vendar se obotavlja, ko naj bi zatrdil, da je *pojem pravila* temeljni pojem že v *Traktatu*: "Ker je pojem logičnih operacij v *Traktatu* vendarle Wittgensteinov *temeljni pojem*, je pomembneje poudariti to, da so pravila izraz operacij, kot to, da operacije odsevajo formo pravil." (str. 41) Ule se tukaj naslanja predvsem na interpretacijo teze 5.512 *Traktata*, v kateri Wittgenstein pravi, da se logična operacija negacije zrcali v določenih skupnih znakovnih pravilih. Vendar to še ne dokazuje tega, kar pravi Ule, da Wittgenstein v *Traktatu* marsikdaj pojmuje "*pravila kot sintaktični izraz operacij*". (str. 40) Menim, da je ravno obratno, kar navsezadnje tudi podpira osnovno sporočilo Uletove knjige – da so namreč *operacije sintaktični izrazi* (*znakovnih*) *pravil*. Evidenco za to nam ponuja že sam *Traktat*. V tezi 5.47 Wittgenstein "izrazi željo", da bi podal eno in edino splošno formo stavka. V podtezah te teze (5.471-5.476) pa opredeljuje pogoje, ki bi jim moral izraz splošne forme stavka zadostiti. Zadnji pogoj – preden v tezi 5.5 prvič v *Traktatu* opredeli splošno formo stavka kot resničnostno funkcijo elementarnih stavkov, torej kot postopno uporabo operacije *N* na elementarnih stavkih – je, "da tu (pri izrazu splošne forme stavka, op. B. C.) ne gre za neko *število osnovnih pojmov*, ki morajo biti označeni, temveč za *izraz nekega pravila*". (*Traktat*, 5.476) – Prva kurziva je Wittgensteinova, druga moja.

Lahko bi rekli, da je Wittgensteinu šlo v *Traktatu* prej za opredelitev izraza forme stavkov (operacije) v nekem znakovnem jeziku, kot pa za (logično) formo samo, ki pa vendar ostaja temelj – čeprav neekspliciran – njegove zgodnje misli. Osnovna linija kontinuitete Wittgensteinove misli – s čimer bi se najbrž strinjal tudi Ule – po mojem mnenju poteka takole: logična forma → življenjska forma; sintaktična pravila → pravila; operacija → sledenje pravilom; jezik (kot uniformirana celota) → jezik (kot celota jezikovnih iger). Znak "→" predstavlja razvoj pojma iz *Traktata* v pojem *Filozofskih raziskav*.

Wittgenstein na mnogih mestih – tako v *Traktatu* kot kasneje – govoru o *načinu*: način, kako so predmeti povezani v stanjih stvari (*Traktat* 2.032), način, kako se drug na drugega nanašajo elementi slike (*Traktat* 2.14), način označevanja, za

katerega je pomembno samo to, da je *možen* način označevanja (*Traktat* 3.3421), način, kako lahko resničnostne funkcije kateregakoli števila elementarnih stavkov zapišemo v shemi (*Traktat* 5.101), način sklepanja, ki ga lahko razberem iz dveh stavkov, kadar en sledi iz drugega (*Traktat* 5.132), način izražanja, v katerem notranje relacije med stavki izrazimo s tem, da prikažemo nek stavek kot rezultat neke operacije, ki ga proizvede iz drugih stavkov (baz operacije) (*Traktat* 5.21), "Resničnostna operacija je način, kako iz elementarnih stavkov nastane resničnostna funkcija" (*Traktat* 5.3), "Smisel stavka je metoda njegovega preverjanja" (način verifikacije kot vzpostavitev smisla stavka). Če v navedenih opredelitvah zamenjamo način s *pravilom*, potem – grobo rečeno – "z eno potezo" naredimo prehod od zgodnjega Wittgensteina, ki je na vse kriplje poskušal najti znotrajjezikovni izraz – *način, kako* – pravil, k poznemu Wittgensteinu, ki je v temelj funkcioniranja jezika postavil pravila, ki jim ne moremo najti operacijskega izraza, npr.: pravilo, po katerem se drug na drugega nanašajo elementi slike, pravilo sklepanja, kadar en stavek sledi iz drugega, pravilo, kako iz elementarnih stavkov nastane resničnostna funkcija, pravilo preverjanja smisla stavka, šahovsko pravilo, pravilo jezikovne igre …

Nakazan razvoj pojmov Ule v svoji knjigi podrobno zasleduje. Opiše, kako je Wittgenstein prišel do ideje o mnoštvu sintaktičnih sistemov. To je bilo mogoče samo z zavrnitvijo ene od osnovnih postavk *Traktata* – da so elementarni stavki logično neodvisni. Izključevanje barv – pa tudi nekatera druga apriorna izključevanja, predvsem stopenj različnih vrst – je "prisililo" Wittgensteina, da je elementarne stavke začel motriti v luči notranjih relacij v okviru določenega sintaktičnega sistema. Idejo sintaktičnih sistemov, v okviru katerih se oblikujejo pogoji stavčnega smisla, pa Ule poveže z idejo "*identifikacije stavčnega smisla z metodo njegovega preverjanja*". (str. 58) Metoda preverjanja [*Verrifikationsmethode*] ni – kot poudarja Ule – neka "empirična" hipoteza o resničnostnih pogojih stavka, kakor so menili člani *Dunajskega kroga*, s katerimi je bil Wittgenstein v začetku tridesetih let v intenzivni interakciji, ampak "del logične *gramatike* stavka, ki je podana s pomočjo *gramatičnih* (ali *sintaktičnih*) stavkov (ki so apriorni)". (str. 60) Sintaktične sisteme je Wittgenstein v tem svojem "vmesnem obdobju" motril kot *igre s trdnimi pravimi* [*Kalkülen*], navedeni gramatični stavki pa *naj* bi – podobno kot operacija *N* v *Traktatu* logično formo stavkov – izražali ta (od posameznega sistema odvisna) pravila.

To, da sledenja pravilom ni mogoče izraziti v sintaktičnih sistemih, je tema tretjega poglavja Uletove knjige, na katerega začetku se sprašuje, ali "lahko pojem operacije iz *Traktata* sploh apliciramo na Wittgensteinova dela po njem"? (str. 65) In odgovarja, da ne, ker pravila obstajajo "*v aplikaciji in skozi aplikacijo*". (str. 70) S tem Ule pravzaprav ugotavlja, da je Wittgenstein v *Traktatu* operacije pojmoval kot izraz pravil(a), da je – čeprav mu je enoten logični sistem razpadel na mnogotere gramatične sistme – še nekaj časa menil, da se za ta gramatična pravila vendarle (vedno?) da najti jezikovni izraz, da pa je končno ugotovil, da za to, da uporabimo nek izraz (pravila), spet potrebujemo neko (novo) pravilo, zato – ker bi navedeno očitno vodilo v neskončni regres – smisla pravila ne moremo iskati v kakšnem jezikovnem izrazu, ampak v njegovi

aplikaciji. Ta pa vendar ostane neizrekljiva in se "izraža" v sledenju pravilom. Takšno stališče o pravilih je – tako Ule – Wittgenstein zastopal tudi v obdobju *Raziskav*, vendar je tam – namesto trdnih pravil, ki določajo *calculus* z znaki oziroma simboli znotraj mnogoterih jezikovnih sistemov – vpeljal pojem (tudi neeksaktnih) pravil, ki obvladujejo jezikovne igre.

Za Uleta ostaja samo še eno vprašanje: "*Kako je v nekem jeziku* (*kalkulu, sistemu itd.*) *sledenje pravilom sploh mogoče? Kako sploh 'obstaja' sledenje pravilom kot sledenje delovanjem?*" (str. 81) Po njegovem mnenju namreč v *Filozofskih raziskavah* pojem pravila vedno bolj predstavlja samo nek nesamostojni del našega (jezikovnega) prikazovanja sledenja pravilom. Na navedeno vprašanje odgovarja Ule v drugem delu svoje knjige, kjer v žarišče svoje pozornosti postavi filozofsko najbolj relevantno obliko sledenja pravilom, s katerim se je ukvarjal Wittgenstein, *razumevanje*; ki ni, kakor vsako sledenje pravilom, niti psihični niti vzročni proces. Ule poudari, da je Wittgenstein prišel do tega, da sledenje pravilom lahko izrazimo samo s sledenjem nekim drugim pravilom in da vsako sledenje pravilom "končno temelji v nekem 'neutemeljenem' delovanju po pravilih, ne pa v razlagi nekega pravila". (str. 85) Toda navedena veriga "pogojevanja", ki se konča v nekem "neutemeljenem" delovanju, ni vzročna; pravilo, ki je bolj temeljno, ni vzrok za pravilo, ki temelji na njem, ampak razlog za to, *čemu* smo uporabili ravno to pravilo. Razlog za delovanje po pravilih to delovanje upravičí. V knjigi, ki jo obravnavamo, Ule nikjer eksplicitno ne opredeli razlike med vzroki in razlogi. Menim, da prav zato, ker je ta razlika med poznavalci Wittgensteinovega dela poznana, zavzema pa tudi pomembno mesto v analitičnih in psiholoških teorijah o človekovem namernem delovanju. Slovenskega bralca lahko v zvezi s to tematiko napotimo na branje Uletove knjige *Filozofija Ludwiga Wittgensteina: Od Traktata do Filozofskih raziskav* (Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1990), kjer je v poglavju *4.1.2 Wittgenstein o "razlogih" in "vzrokih" dejanj* navedena razlika obravnavana podrobno.

V temelju vsakega delovanja po pravilih torej ostane neko "neupravičeno" sledenje pravilom brez razloga. Ule ob tem navede § 219 Filozofskih raziskav:

"Ko sledim pravilu, ne izbiram.

Slepo sledim pravilu."

Ravno status tega "slepega sledenja" pravilu pa je predmet Uletove razprave v poglavju o Kripke-Wittgensteinovem paradoksu, ki so mu dali celo lastno ime – *Kripkensteinov praradoks*. Ule podrobno analizira Kripkejevo argumentacijo iz *Wittgenstein on Rules and Private Language* in pokaže, da Kripkejeva interpretacija ne ustreza pojmu sledenja pravilom, kakor ga je Wittgenstein razvil v *Filozofskih raziskavah*. Kripke namreč izpelje nekakšen "Humeovski skepticizem", ki je v tem, da posameznik *ne more vedeti*, kateremu pravilu sledi. Za to, da sploh sledi kakšnemu pravilu, je po Kripkejevem mnenju potrebno medsebojno strinjanje članov skupnosti, ki uporablja ta pravila in posameznika *induktivno* usmerja k "pravilnemu" – družbeno sprejemljivemu – sledenju pravilom. Wittgenstein – tako Ule – pa, nasprotno, meni, da posameznik vedno

ve – čeprav mu tega ni treba utemeljevati –, kateremu pravilu sledi, kajti sledenje določenemu pravilu ni hipotetično "dejstvo". Posledica navedenega pa je predvsem neko pojmovanje jezika, ki je po Uletovem mnenju bistveno za razumevanje Wittgensteinove filozofije. Ni, res, da bi se jeziku – kar bi lahko izpeljali iz Kripkejevega skepticizma – vedno samo približevali in ga "kakor" obvladali. Jezik vedno *dejansko* obvladamo, vstop otroka vanj pa je *kvalitativen skok*.

Čeprav se v vse podrobnosti spektra Wittgensteinove filozofije seveda nismo mogli spustiti, sem, tako vsaj upam, pokazal, da je Uletova knjiga *Operacije in pravila pri Wittgensteinu* namenjena ljubiteljem: ki jim je Wittgenstein *ljub* ali/in pa se z njim ukvarjajo samo *ljubiteljsko*. Obojim – tako tistim, ki jim Wittgensteinova filozofija ni tuja, kot onim, ki šele vstopajo v "Wittgensteinov svet" – pa bo pomagala z mnogimi koristnimi kažipoti. Zaključimo z avtorjem:

"Jezik ne nastane *kontinuirano iz narave*, čeprav je za ljudi *naraven*. Tudi *ni rezultat konvencije*, kajti vsaka konvencija že predpostavlja jezik. Zato lahko rečemo, da jezik in prostor pravil pripadata *človeštvu samemu*, *načinu biti človeka*, ne (samo) njegovim lastnostim ali izdelkom." (str. 180)